

ФІЛОСОФСЬКА АНТРОПОЛОГІЯ, ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ

УДК 398.332.1

DOI <https://doi.org/10.30970/2078-6999-2019-23-10>

КАТЕГОРІЇ «ЛАД» І «СВІТОПОРЯДОК» У ЛЕМКІВСЬКІЙ КАЛЕНДАРНІЙ ОБРЯДОВІСТІ РАННЬОВЕСНЯНОГО ЦИКЛУ

Ніна Главацька

*Національний музей народної архітектури та побуту України**вул. Академіка Тронька, 03026, м. Київ, Україна**e-mail: nina-sharovska@ukr.net*

У статті проаналізовано прояв у лемківській календарній обрядовості ранньовесняного циклу світоглядних категорій «лад» та «світопорядок» як сутнісних для української культури складових частин, що визначають характер взаємодії людини і навколишнього світу. З'ясовано, що ранньовесняний період маркувався в народному календарі як кризовий, перехідний, коли відбувалося глобальне порушення норм життя, розрив простору і часу, стирання граней між світом мертвих і живих. Водночас це був чи не єдиний період у році, коли людина за допомогою певних обрядів могла вплинути на своє життя – відвести лихі сили і повернути добрі, гармонізувати простір навколо себе. Розглянуто найбільш значущі міфологеми весняного періоду, зокрема міфологему природного «повороту», що символізує рух циклічного кругового часу і пов'язані з ним зміни – потепління, пробудження тварин і рослин; концепт заснування, творення світу; уявлення про зміну пір року як про перехід від хаосу до космосу, від деструктуралізованого світу до творення нової реальності; мотив календарної межі, що розділяє старе і нове. Здійснено класифікацію ранньовесняних обрядів і магічних практик у контексті притаманних для цього періоду мотивів проведів зими і заклику весни, її зустрічі та шанування. Проаналізовано комплекс ініціальних і вербальних обрядів, а також практик імітаційної магії, спрямованої на прискорення вегетації рослин та шанування сил природи. Розглянуто систему очисних, апотропеїчних і профілактичних обрядів, пов'язаних з уявленнями про ранньовесняний час як «поганий», коли на землі набувають активності хтонічні істоти. Досліджено феномен ритуальних змагань як відтворення боротьби хтонічних і космічних сил; традиційні ворожіння про погоду на рік, життя і смерть; практики принесення жертви, щоби забезпечити нормальне проходження світом кризового періоду і стабільність світобудови загалом.

Ключові слова: обряд, звичай, ритуал, гаївки, сакральне, профанне, апотропей, свято.

Вступ. Лемківська календарна обрядовість є самобутньою складовою частиною української традиційної культури. Унікальність її полягає в тому, що, зазнавши культурних впливів сусідніх народів, вона зберегла свою архаїчну праукраїнську основу, ті світоглядні концепти, що визначають сутність української національної ідентичності. Їхній зміст полягає в переживанні людиною своєї буттєвої залученості до світу, прагненні до гармонійної взаємодії з ним.

Різні аспекти лемківських календарних обрядів весняного циклу є предметом дослідження багатьох сучасних науковців. Це, зокрема, М. Мушинка, Я. Бодак, І. Красовський, Й. Вархол, К. Чаплик та багато інших.

Метою ж даної розвідки є спроба проаналізувати ранньовесняні обряди лемків у їх взаємозв'язку з категоріями «лад» і «світопорядок» як сутнісними для української куль-

тури складовими частинами, що визначають характер взаємодії людини і навколишнього світу. Звернення дослідницької уваги саме до ранньовесняного циклу обрядів не є випадковим. Саме навесні, коли відроджувалася природа і розпочинався новий господарський рік, лемки відзначали новоліття. Отже, саме ранньовесняні обряди, прикмети, ворожіння мали стосунок не лише до певного календарного сезону, а до всього року, фокусуючи в собі цілісну систему світоглядних констант, що визначають культуру жителів карпатського передгір'я в її типових загальнонаціональних проявах.

Окреслена мета обумовила *постановку цілої низки завдань*, серед яких такі: з'ясувати зміст світоглядних категорій «лад», «порядок» та їхній взаємозв'язок із поняттям «обряд»; проаналізувати специфіку обрядового творення «ладованого простору» у контексті календарного свята як сакрального виміру часу; проаналізувати міфопоетичний зміст новолітнього ранньовесняного часу і специфіку його обрядовості.

I. У сучасному суспільстві спостерігається зростання цікавості до традиційних світоглядних парадигм, заснованих на уявленнях про гармонійну єдність людини і світу. Це не випадково, адже технократизм сучасної цивілізації, відділеність людини від природи, нехтування її законами – усе це призвело до загрозливої екологічної ситуації, способи налагодження якої знаходяться саме у культурному вимірі і полягають у необхідності переосмислення сутнісних засад взаємодії людини і світу. Саме ця теза обумовлює актуальність статті.

Споконвіку від народження і до самої смерті повсякденне життя українців регламентувалося численними обрядами і ритуалами. Вони пронизували всі сфери життя людини – від сімейної до суспільної. Цікаво, що український термін «обряд» походить від слова «обряджати», тобто приводити до належного вигляду, упорядковувати, прикрашати, прибирати, робити красивим, ошатним тощо [11, с. 105]. Отже, феномен обрядовості пов'язаний із прагненням до досягнення ладу та порядку в повсякденному житті. Як зазначає сучасна дослідниця Г. Лозко, ««обряд» означає «порядок», «лад», тобто ряд послідовних дій, що мають свої правила, які людина виконує щодня. Досягнення ладу є наслідком розумового і духовного зусилля, спрямованого на розуміння законів буття Всесвіту і визначення свого місця в ньому, коли всі суперечності в душі усунуті і між людиною та навколишнім світом існує духовна згода» [7, с. 35].

Витоки взаємозв'язку обрядовості із творенням впорядкованого, «ладованого» простору сягають дохристиянських часів і ґрунтуються на міфологічній концепції часу. Згідно з нею життя – це низка повторюваних періодів, у яких чергуються буденний, профанний і святковий, сакральний виміри. Відповідно до такої циклічної концепції, світ багаторазово створюється, руйнується і знову відроджується. Буденний вимір часу хаотичний і невпорядкований, у свята ж за допомогою певних ритуалів і обрядів відбувається долучення людини до світу ідеального, сакрального, впорядкованого. Міфологічній дохристиянській свідомості було притаманне знецінення історичного часу і прагнення за допомогою системи ритуалів поновити міфічний, сакральний час. Фактично, для первісної людини життя зводилось до постійного повторювання знакових дій, які вже були колись виконані богами або героями. Імітуючи божественні дії богів – виконуючи певні ритуали, людина тим самим сприяла підтримці сакральності світу, його циклічній регенерації [12, с. 205]. Тому саме свята надавали життєдіяльності соціуму ритмічності та стабільності, регламентуючи його в рамках усталених норм.

Найбільш важливі щодо цього календарні свята, обряди і звичаї. Строго узгоджені з астрономічним станом природи, зокрема її переломними моментами – зимовим і літнім сонцестоянням, весняним і осіннім рівноденням і, відповідно, зміною пір року, вони фіксують ритмічність, стабільність життя українського селянина в єдності господарських

і соціокультурних складових частин. Календарні свята наділялися людиною певною міфопоетичною семантикою, що відображала в образній формі її багатоміжові спостереження за природою, і входили в систему народної аксіології – набували якісних характеристик, виявляючись як сприятливий чи навпаки час для тих чи інших проявів сімейного чи господарського характеру. Людина, якій у традиційній землеробській культурі відводилася роль активна і діяльна – роль господаря, узгоджувала своє життя з моментом календарного року. Саме календарні обряди служили одним із щонайважливіших культурних інструментів гармонізації всіх проявів життя людини з ритмами навколишнього світу. Українцям споконвіку була притаманна сакралізація традиційного календаря, що спиралась на віру в існування певного вищого міфоруитуального сценарію – основного річного ритуалу – у правильному виконанні якого вони вбачали головну мету й сенс життя.

У річній структурі власне лемківського календарного року особливе місце – як за кількістю міфологем, так і за їхньою значущістю – відведено весняному циклу. Уважалося, що весняний час – це пора від 21 березня до 23 червня, коли природа пробуджується від зимового сну і готується до нового життя та плідної творчості. Від найдавніших часів прихід весни супроводжувався на Лемківщині різними обрядами, що були спрямовані на вшанування природних стихій, сприяли пробудженню сил природи, прискоренню вегетації рослин та мали забезпечити майбутній добрий урожай. Відповідно до нявних міфопоетичних констант, весняний цикл можна умовно поділити на два періоди – ранньовесняний, що маркує пограниччя зими та весни і триває значний відрізок календарного часу від Стрічі (Стрітєння) до Страсного тижня, і пізньовесняний – від Великодня до Русалій (Зелених свят).

У контексті нашого дослідження, що має за мету проаналізувати прояв у лемківській календарній обрядовості притаманних українській традиційній культурі інтенцій забезпечити лад, порядок і гармонійні стосунки з навколишнім світом, особливий інтерес представляє саме ранньовесняний період. У поділї лемками-землеробами традиційного року на два сезони – зиму та літо, рання весна посідала окреме, надзвичайно важливе місце. На цьому етапі річного космобіологічного циклу, коли відбувалося пробудження природи і пов'язані з ним етапи господарської діяльності, лемки святкували новоліття. Цей період маркувався в народному календарі як кризовий, перехідний, коли відбувалося глобальне порушення норм життя, розрив простору і часу, стирання граней між світом мертвих і живих [1, с. 405]. Водночас існувало вірування, що саме в цей період людина за допомогою певних обрядів могла вплинути на своє життя впродовж року – відвести лихі сили і привернути добрі, гармонізувати простір навколо себе. Отже, ранньовесняний час, рівносильний за своїм значенням межі старого і нового років, мислився лемками як магічний період, як щонайважливіша сакральна точка річного кола.

II. Серед найвиразніших міфологем весняного новоліття передусім цікава міфологема природного «повороту», що символізує рух циклічного кругового часу і пов'язані з ним зміни – потепління, пробудження тварин і рослин; концепт заснування, творення світу; уявлення про зміну пір року як про перехід від хаосу до космосу, від деструктуралізованого світу до творення нової реальності; мотив календарної межі, що розділяє старе і нове. Тема оновлення космобіологічного циклу, соціального і господарського життя людини реалізувалася в цілому комплексі магічних практик. Це, зокрема, ініціальна, вербальна й імітаційна магія, спрямована на прискорення вегетації рослин і вшанування сил природи; система очисних, апотропеїчних та профілактичних обрядів, пов'язаних з уявленнями про ранньовесняний час як «поганій», коли на землі набувають активності хтонічні істоти; ритуальні змагання як відтворення боротьби хтонічних і космічних сил; традиційні ворожіння про погоду на рік, а також про життя і смерть; мотив принесення

жертви, щоби забезпечити нормальне проходження світом кризового періоду і стабільність світобудови загалом [1, с. 305].

Перший важливий цикл обрядів ранньовесняної пори – це обряди проводів зими і заклику весни, другий, не менш важливий, – зустрічі весни, третій – її вшанування. Обряд проводів зими і привітання весни на Лемківщині (зокрема, у таких українських селах західної Пряшівщини, як Койшів, Олійників, Словинки) співвідносився зі звичаєм топити або спалювати Смертку. На Смертну неділю дівчата робили жіночу фігуру із соломи та зв'язаних навхрест палиць і одягали її у старий одяг. У супроводі хороводів і обрядових пісень («Юліана, красна панна», «Маріна, Маріна») виносили її за село, а там топили в річці або спалювали. Додому ж поверталися з молодим деревцем – ялинкою чи берізкою [4, с. 208]. На думку В. Проппа, в основі цих дійств лежить так звана «філософія зерна»: солом'яне опудало, що символізувало зиму і смерть, вбивали, щоб природа воскресла, божество передало свою силу землі і відродилося з неї у вигляді нового врожаю. Важливо, що такі дії – спалення чи потоплення – завжди супроводжувалися вдаваним плачем і щирим сміхом. За народними віруваннями, сміх мав здатність відроджувати життя, відіграючи роль життєдайної сили [9, с. 16].

Наступний етап, закликання весни, пов'язаний із тим, що люди не до кінця розуміли закономірності змін пір року і не виключали можливості, що зима буде тривати вічно, а весна так і не настане. Щоби не допустити такої біди, весну закликали, за допомогою певних обрядів намагалися сприяти її поверненню. Українці вважали, що весну приносять із собою птахи, повертаючись із вирію. Щоб викликати повернення птахів, а заодно і прихід весни, уважалося, треба цей приліт відтворити, імітувати його. Головний спосіб закликання весни полягав у тому, що 22 березня, на свято Сорока святих, господині випікали сорок калачів або сорок коржиків у вигляді жайворонків. Цей обряд, поширений по всій Україні, на Лемківщині майже не був представлений. Виняток становлять лише деякі лемківські села Підляшшя. Печиво у вигляді пташок роздавали дітям, які своїми веселощами та подякою за обрядове печиво мали розбурхати сплячу природу. Дітвора бавилася із «птахами»: намагалася залізти на якесь підвищення – на огорожу чи на дерева – і підкидала їх угору, імітуючи рух у повітрі. Птахів натикали на гілочки і ставили на городах. Вітер гойдав їх так, що здавалося, ніби вони літають. Діти гралися із «жайворонками» упродовж дня, а потім їх з'їдали. Але іноді й залишали до наступного року. У такому разі їх кидали в річку чи ставок, розставляли в городах, садах, будинках та інших місцях. Це було своєрідне жертвоприношення природі, яке, за віруваннями людей, мало забезпечити їм усілякі гаразди. У різних варіантах цей обряд був поширений і в інших регіонах України. Так, на Чернігівщині, коли починалась весна, господині варили горщик каші, виносили його на вулицю і закопували в землю, вірячи, що це сприятиме врожаю [10, с. 95].

Дитячі ігри із «пташками» супроводжувалися примовками, своєрідними магічними формулами-проханнями поскоріше прилетіти, забрати зиму і принести весну, тепло, врожай. Очікування повернення птахів, тепла і хліба – основні мотиви, що варіювалися у примовках, які супроводжували гру з обрядовим печивом. Тексти весняних пісень-прохань – це своєрідні магічні формули, ритуальні аграрні заклинання. У цих піснях-примовках зображували бажане, очікуване як дійсне. Це є важливим прийомом імітаційної магії загалом і, зокрема, віри в магічну силу слова.

У деяких лемківських селах Підляшшя, а також на Поліссі та Поділлі ще наприкінці XIX і до середини XX ст. побутував архаїчний звичай випікати перед Благовіщенням прісне печиво «буслові лапи». За формою воно нагадувало лапи лелеки. Часто це печиво робили також у формі борони, плуга, серпа, пташиного гнізда тощо. Таке печиво роздавали дітям, які гралися з ним, співаючи пісень-примовок. Випікання печива у вигляді

предметів, що символічно відтворювали значущі для землероба мотиви – відродження життя, культурний обробіток ґрунту, збирання врожаю, є яскравим виявом імітаційної аграрної магії і, за народними уявленнями, мало забезпечити вдале ведення господарства.

Період закликання та зустрічі весни знаменувався на Лемківщині також іграми молоді і співом веснянок-гайвок. Гайвки були більш поширені в Південній Лемківщині, менше в Галицькій її частині. Виконувались же вони виключно дівчатами: хлопці були лише присутні при цьому. Лемківські хороводи-ігри з гайвками – це здебільшого так звані «гикання», «качки», «гоядюндя» [6, с. 55]. Цікавою є лемківська веснянка-гра «Качки гнати». Співаючи, дівчата йшли селом, час від часу махаючи хустками. Дійшовши до центру села, ті з них, що йшли попереду, ставали таким чином, щоб утворилися своєрідні ворітця, через які потім проходили всі інші. Рухалися дівчата дуже швидко – майже пробігали, розмахуючи хустками, як крилами. Ця хода мала магічно-символічний зміст. Так, качки, особливо дикі, у народі вважалися провісниками весни. Пробігаючи селом, махаючи хустинками, наче качки крилами, дівчата таким чином закликали весну, вітали її. Пробігання-пролітання дівчат-качок через село втілювало побажання, щоб весна прийшла так швидко, як швидко пробігають дівчата. Ворітця ж – це і є ті космічні ворота, через які, за віруваннями, приходять із неба і сонце, і весна [5, с. 135].

Співаючи, дівчата збирались на вулиці чи виходили за село. Іноді під час виконання пісень відтворювалися прийоми роботи в полі – сіяння, оранки тощо. Це найстаріший пласт весняних ігор, що, поєднуючи рухи і пісню, є виявом аграрної магії, покликаної забезпечити вдале ведення господарства. У текстах веснянок-гайвок багато наказових інтонацій і звертань. Люди вірили, що навіть просто назвавши явище, предмет, вони тим самим набували над ним влади. Слово ж, об'єднане з музикою, рухом, ритмом, набувало особливої сили. Тому таку велику роль в обрядах заклику весни мали пісня, ритмічні рухи, музичний супровід. Лемки вірили, що коли закликати весну, то вона швидше прийде і принесе їм дари – достаток, врожай, здоров'я, приплід худоби тощо. О. Потебня зазначає: «Чим далі у старовину, тим міцнішою була віра у здатність слова своєю появою викликати те, що воно означало. Первісний господар вважав себе центральною фігурою життя та природи і вірив, що він є носієм власної долі, може вплинути на природу і благанням чи закликанням змусити її бути корисною йому; словом і дією привернути до себе добрі сили і відвернути лихі» [8, с. 59].

Деякі гайвки мали характер пісенних діалогів, перегуків, коли реплікам дівчат з одного кутка села голосно відповідав гурт з іншого. Також мало місце жартівливе протиборство між молоддю, коли хлопці втручалися в дівочі розваги, а дівчата у відповідь на це висміювали їх, усіяко дошкуляли. На думку Т. Агапкіної, таке протистояння між молоддю у весняний період мало ритуальне значення і було спрямоване на відновлення порядку та балансу. «У перехідний календарний час відбувається зняття соціальних і етичних заборон і ненадовго починає панувати перевернутий стан світу. За цих обставин між окремими групами традиційного суспільства виникає умовний стан протиборства, що реалізується в різних за формою і змістом поєдинках, які мають характер змагання і символізують відновлення порядку і гармонії в суспільстві і природі» [1, с. 135].

III. Отже, ранньовесняний період закликання весни на Лемківщині пов'язаний з імітаційною та вербальною магією, обрядами жертвоприношення землі, вшанування природних стихій. Дитячі ігри з обрядовим печивом і примовки, дівочі веснянки-гайвки і хороводи, ритуальні змагання між молоддю – ці обряди мали забезпечити швидке настання весни, тепла, врожаю, а також вдале проходження світом перехідного, кризового етапу. Із часом трансформувались, вони перетворилися на дитячі чи молодіжні ігри-забави.

Наступний етап ранньовесняного періоду – зустріч весни – ознаменований підготовкою до сівби та майбутніми польовими роботами. Серед обрядів цього періоду важ-

ливу роль відігравала так звана ініціальна магія. Селяни вірили, що коли в господарстві буде все підготовленим до весняних робіт, то й урожай буде добрий. Тоді весна «відчусь і зрозуміє», чого саме хоче від неї селянин. А тому вже від Федоровиці (перший день Великоднього посту) газди починали ретельно впорядковувати своє подвір'я, створювали бажаний образ ладу та порядку – спалювали сухе сміття і непотрібний мотлох, на полях збирали каміння і зносили на межу. Лемки вірили, що отримати гарний урожай можна лише очистивши землю і себе перед посівними роботами від усього злого, нечистого, мертвого. Саме тому на цей період припадає багато очисних обрядів, що стосуються очищення енергетичного – від лихих сил і енергій – і пов'язані зі стихіями води та вогню. Також були поширені апотропеїчні та профілактичні обряди. За лемківськими віруваннями, саме в магічний ранньовесняний час, коли природа відроджується, пробуджується після зимового сну, можна причаститись її силами і забезпечити собі здоров'я на весь рік.

Профілактичну функцію забезпечення здоров'я та врожаю виконував на Лемківщині обряд освячення вербових багняток (галузок) у Квітну неділю. Прийшовши додому, люди легенько ударяли домочадців вербовими гілочками, промовляючи: «Не я б'ю, верба б'є. Будь здоровий, як вода! Будь багатий, як земля!». Вірили, що здорове, квітуче дерево в той момент, коли його гілки торкаються людей чи тварин, передає їм своє здоров'я, силу і красу. Іноді з метою запобігання хворобам домашньої худоби їй у їжу додавали освячені багнятка або затикали їх у хліву біля дверей, даху. Вербі приписувалася і здатність сприяти родючості землі. Із цією метою вербові гілочки розламували і розкидали по полі чи встромляли на межі. Надавали вербовим багняткам і потужних апотропеїчних властивостей. Побутувало повір'я, що в хату, де є верба, не потрапить блискавка. Із цією метою під час грози кидали вербу у вогонь. Поряд з обереговими, захисними властивостями вербові багнятка, за лемківськими віруваннями, є потужними «чистителями». Існували уявлення, що на гілочках верби оселяються душі покійників, які оберігають людину від нечистої сили. Тому у весняній хресній ході на ниви і до криниць завжди використовували свячену вербу. Вірили, що верба закриває дорогу в дім усякій нечисті. Освячені гілочки клали на божницю чи за ікони, зберігали їх упродовж року.

Осередням ранньовесняних очисних і профілактичних обрядів перед початком сільськогосподарських робіт на Лемківщині вважався четвер на останньому, страстному, тижні, що називається «великим» або «чистим». Оскільки найбільші «чистителі» і «святителі» у народі – це вогонь і вода, то в ці дні були поширені звичаї очищення за допомогою цих стихій – умивання, обливання, іноді купання в річках, а також паління четвергових вогнів і обкурювання приміщення. Побутувало вірування, що в четвер рано-вранці ворон купає в річці своїх дітей, а живуть ворони сотні літ. Отже, вода в цей день на світанку – цілюща. Щоби бути здоровим, «відмити» та заворожити недугу і смерть, необхідно встигнути скупатися до схід сонця, до ворона, бо пізніше вода втратить свою чудодійну силу. Подекуди, щоби посилити очисні і цілющі властивості води, у неї опускали срібло. Також срібло кидали у воду, щоби жити багато, щоби водилися гроші. У деяких регіонах у четвер варили у воді вербу, а потім цією водою обливалися, щоби бути здоровим і позбутися нашкоджувальних хвороб.

Із часом у весняне омовіння в чистий четвер стали вкладати новий смисл. Спочатку це символізувало очищення перед початком польових робіт. Час проведення обряду зберігся, однак форми і зміст його змінилися. Поступово обряд почали виконувати із профілактичною метою, щоби бути здоровими весь рік, змити хвороби. Давність цього обряду і його важливість для лемків не викликає сумнівів. Це видно з того, що його виконували на світанку – у період, що раніше вважався найбільш вдалим для здійснення різних магічних дій [10, с. 103].

Ту ж саму семантику очищення від нечистої сили мав звичай у ніч великого четверга палити вогні. Очисні вогні розкладали здебільшого на підвищеннях, щоб заграва простягалася на всю місцевість, і кожен міг побачити її. Вірили, що вогні проженуть злі сили, смерть, хвороби, очистять землю і тим самим сприятимуть врожаю, приплоду худоби, умилостивлять сонце і землю. Підлітки приносили головні цього вогню додому і від них розпалювали домашнє вогнище. Також уважалося хорошою прикметою донести додому вогонь страсної свічки. Люди поверталися із церкви із запаленими свічками, обходили з ними господарство, підкурювали всі входи і виходи, а заходячи до хати, випалювали хрест над дверима хижі, на грядці, вірячи, що тим самим очищають помешкання від нечистої сили. Страсні свічки, за віруваннями, мали ще й апотропеїчні властивості. Їх зберігали в хаті на почесному місці за образами до наступного чистого четверга, а під час бурі, грози, грому запалювали, щоби відвести негоду.

Серед інших захисних обрядів чистого четверга важливе місце мало приготування так званої «четвергової солі». Разом із хлібом вона увійшла до числа предметів, що їх заготовляли перед посівом із магічною метою, щоби забезпечити родючість ниви і здоров'я. Звичай приготування солі специфічний саме для чистого четверга, на інші дні він не переносився. Сіль загортали у тканину й обпалювали в печі. Вона вважалася ліками від усіх хвороб, апотропеїчним і профілактичним засобом. Її зберігали впродовж року і вірили, що вона рятує від пристріту, хороша для овець, корів, допомагає в разі болей у животі.

Профілактичні й апотропеїчні обряди ранньовесняного періоду розпочиналися ще на Грімниці. Саме день першої зустрічі зими й літа лемки вважали найбільш сприятливим, щоби зачаклувати та відхилити громи й бурі, які влітку завдавали чимало шкоди нивам. Люди вірили в магічні властивості води і свічок, освячених у цей день. Стрітенські, або, як казали, громничні, свічки святити в церкві після освячення води, запалювали їх і несли засвіченими до своїх хиж. Уважалося, що вони мають магічну здатність уберегти господарство від стихійних лих – пожежі, грому, граду, зливи, бурі, а також сприяти вчасному й благополучному збору врожаю, здоров'ю родини, приплоду худоби. Під час лотої бурі їх запалювали в печі, «жеби перун до обистя не вдарив» [4, с. 208]. Цікаво, що, на думку деяких дослідників, зокрема М. Мушинки, цей обряд має не лише апотропеїчну семантику, але і є рудиментом жертвоприношення на честь бога грому Перуна [4, с. 209]. З метою охорони обійстя перед громом у деяких місцевостях гримничною свічкою в цей день випалювали знак хреста на головній гряді або на віконній рамі, а також обходили з нею господарський двір. Стрітенській воді також надавали магічних властивостей. Вважалося, що нею можна лікувати рани, врятувати від злого ока, пристріту тощо. Господарі кропили цією водою худобу під час першого вигону на пасовисько, а також стайні й обори від відьом.

У деяких лемківських селах Словаччини на Фашенги (Масницю) проводився обряд прив'язування колодки до ніг неодруженим дівчатам і хлопцям. Це була свого роду ритуальна форма засудження молоді, що не виконала свій обов'язок, не одружилася протягом зимових м'ясиць і тим самим, за давніми повір'ями, могла зашкодити природі, знизити родючість полів. Така обрядодія бере свій початок з уявлення, що між людиною і природою існує гармонія. А отже, землеробські і сімейні стосунки – взаємопов'язані. І дійсно, у традиційній культурі українців простежується спільність аграрної і весільної обрядовості. Можна припустити, що весільний обряд був колись органічною складовою частиною календарного циклу. Здійснення шлюбу вважалося необхідним для впливу на родючість землі. Як зазначає Л. Івашнева, «прагнення використати вплив плідності людини на родючість землі спостерігається у всьому циклі аграрних свят. Не випадково таке значне місце в цих останніх займають еротичні, шлюбні мотиви, шлюб-

не дійство як таке» [3, с. 191]. Саме через те більшість весіль справлялись у період інтенсивної підготовки до сільськогосподарських робіт, у зимові м'ясиці. Підсумок же цим тижням підбивали Фашенги – свято проводів зими. Серед інших лемківських масничних звичаїв, спрямованих на ініціацію гарного врожаю, – обрядовий жіночий танець на коноплі. «Жеби коноплі високо вирости», жінки під час танцю високо підстрибували, тягали одна одну за волосся, а також до танцю запрошували тільки високих чоловіків (с. Руська Воля) [4, с. 108].

Висновки. Отже, у даній розвідці ми проаналізували деякі лемківські ранньовесняні обряди закликання та зустрічі весни і з'ясували, що вони співвідносяться не лише з імітаційною та вербальною магією, спрямованою на прискорення природної вегетації, але і системою апотропеїчних, очисних та профілактичних обрядів. Це пов'язано з тим, що календарні свята наділялися лемками певним міфопоетичним змістом і якісними характеристиками, позначаючись як сприятливий час чи навпаки. Поряд із міфологічним мотивом новоліття, природного повороту часу на весну, коли природа оживає після зимового сну, ранньовесняний період співвідносився з концептом так званого «поганого часу», коли руйнувалась струнка буттєва вертикаль, зникла грань між вимірами всесвіту – світом потойбічним, земним та небесним, наступав кризовий, перехідний період. Саме тому в цей час особливої актуальності набували мотиви переходу від хаосу до космосу, від деструктуризованого світу до творення нової, гармонійної, реальності і, відповідно, ритуали, спрямовані на відновлення та підтримання буттєвої гармонії. Такі «ладотворчі» обряди, здійснені в перехідний період новоліття, за віруваннями, здатні були гармонізувати простір протягом усього прийдешнього господарського року, однак їхні окремі елементи, покликані підтримувати заведений буттєвий лад, наявні і в обрядовості річного міжсезоння. Це свідчить про важливість в ієрархії цінностей лемків світоглядної категорії ладу та порядку, а також про особливу роль людини у світобудові – як діяльного начала, покликаного підтримувати заведений буттєвий лад і гармонію. Багато з архаїчних лемківських вірувань і обрядів сьогодні відійшли в минуле. Однак нам важливо зберегти і не розгубити ті, що збереглися, оскільки відображені в них моделі світовідношення і міфопоетичні образи сьогодні є безцінним джерелом знань про нас самих, про нашу національну самоідентичність.

Список використаної літератури

1. Агапкина Т. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл. Москва : Индрик, 2002. 816 с.
2. Гоцалюк А. Світоглядні уявлення українців у традиційній весняній обрядовості (XX–XXI ст.). *Етнічна історія народів Європи*. 2009. Вип. 29. 150 с.
3. Ивашнева Л. О взаимосвязи календарной и свадебной поэзии. *Русский фольклор*. Ленинград, 1976. Т.16. С. 191–192.
4. Мушинка М. Календарні обряди. *Лемківщина : земля – люди – історія – культура*. Т. 2. Нью-Йорк ; Париж ; Сідней. 494 с.
5. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. Т. 2. Вінніпег, 1959. 255 с.
6. Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України : нариси і статті. Львів, 2002. С. 180.
7. Лозко Г. Коло Свароже. Відроджені традиції. Київ : Український письменник, 2004. 222 с.
8. Потебня А. Объяснение малорусских и сродных народных песен. Варшава, 1887. Т. 2. 809 с.
9. Пропп В. Русские аграрные праздники : Опыт историко-этнографического исследования. Санкт-Петербург : Терра ; Азбука, 1995. 176 с.

10. Соколова В. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов XIX – начала XX в. Москва : Наука, 1979. 292 с.
11. Суханов И. Обычаи, традиции и преемственность поколений. Москва : Политиздат, 1976. 216 с.
12. Элиаде М. Космос и история. Избранные работы. Москва : Прогресс, 1987. 311 с.

CATEGORY OF “WORLD ORDER” IN LEMKOV CALENDAR OF EARLY SPRING CYCLE

Nina Hlavatska

National Museum of Folk Architecture and Life of Ukraine

Academic Tronka str., 03026, Kyiv, Ukraine

e-mail: nina-sharovska@ukr.net

The article analyzes the manifestation in the Lemko calendar ritual of the early-spring cycle of the outlook categories “order” and “world order” as essential for the Ukrainian culture components that determine the nature of interaction between man and the world around him. It is found that the early spring period was marked in the national calendar as a crisis, a transition, when there was a global violation of standards of life, the gap of space and time, the blurring of the faces between the world of the dead and the living. At the same time, it was almost the only time in a year when a person could influence his life with the help of certain rites – to withdraw evil forces and attract good ones, to harmonize the space around him. The most significant mythologists of the spring period are considered, in particular, the mythology of the natural “turn”, which symbolizes the movement of cyclic circular time and the related changes – warming, awakening of animals and plants; concept of dreaming, creation of the world; the idea of changing seasons as a transition from chaos to space, from a destructured world to the creation of a new reality; the motif of a calendar boundary separating the old and the new. The classification of early spring rites and magical practices in the context of the motifs of winter winters and the call of spring, its meeting and worship is classified. The complexes of initial and verbal rites, as well as the practices of imitation magic, aimed at accelerating plant vegetation and honoring the forces of nature, are analyzed. The system of purifying, apotropaic and prophylactic rites associated with the concept of early spring time is considered to be “bad” when chthonic beings become active on earth. The phenomenon of ritual competitions as a reproduction of the struggle of cognitive and cosmic forces has been investigated; traditional divination about the weather of the year, life and death; sacrifice practices to ensure the normal passage of the crisis world and the stability of the universe as a whole.

Key words: rite, custom, ritual, witchcraft, sacred, profane, holiday.